

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 2 (Haziran/June 2020), s. 23-34.
Geliş Tarihi-Received: 23.05.2020
Kabul Tarihi-Accepted: 10.06.2020
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675

Eski Türkçe *Ulug*'un 'Büyük' Yapısı Üzerine

On the Structure of ulug 'Great'

"When all think alike, then no one is thinking."
(Walter Lippmann)

Erdem UÇAR*

Öz

Etimoloji filolojinin önemli çalışma alanlarından biridir. Türkçe kelimelerin kökenlerine araştırmak filolojinin zorlu sahalarından biri olmuştur, zira Türkçe uzun tarihi boyunca farklı coğrafyalara yayılmış ve birbirinden farklı dillerle ilişkiye girmiştir. Türkçe kelimenin kökenini artzamanlı olarak incelemek pek kolay değildir. Bu zorluğu aşmak için Türkçenin bugün farklı coğrafyalara yayılan kollarından faydalanmak bir zorunluluktur. Karşılaştırmalı Türk dilleri yöntemi işte bu zorluğu aşmada kullanılacak yöntemin adıdır. Eski Türkçe kelimelerin kökenini araştırmak ise, Türk dilinin diğer dönemlerindeki kelimelerin kökenini araştırmaktan çok daha zordur. Eski Türkçede doğru etimolojik araştırma yapmanın yolu kelimenin yapısının doğru tahlil edilmesinden geçmektedir. Yapısı hakkında belirsizlik bulunan kelimelerden biri de *ulug* kelimesidir. Makalede kelimenin yapısı hakkında daha önceki görüşler değerlendirilmiş ve daha sonra yeni bir öneri teklif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türkçe, etimoloji, ul, ula-, ulug.*

Abstract

Etymology is one of the main fields of philology. Researching the etymology of Turkish words has been one of the challenging fields of philology, since Turkish has spread to different geographic areas and has been in contact with different languages throughout its long history. It is not easy to analyze the etymology of the Turkish word diachronically. In order to overcome this difficulty, it need to make use of the branches of Turkish that are spread over different areas. The comparative Turkic languages method is the name of the method to be used to overcome this difficulty. It is much more difficult to find the origin of Old Turkic words than to find the origin of words in other periods of Turkish language. The way to make correct etymological research in Old Turkic is through a fit analysis of formation in words. One of the words with ambiguous about its formation is *ulug*. In the article, the previous explanation about the structure of the word was evaluated and a new proposal was proposed.

Key Words: *Old Turkic, etymology, ul, ula-, ulug.*

Türkçe sözlerin kökeni veya yapısı üzerine daha önce ortaya konan ve epey kabul gören tespitler elbette çok faydalıdır, ancak bu tespitler bazen yeni tespitlerin önünü tıkayabilmektedir. Türk filolojisinde kabul görmüş yapı analizi izahlarının tekrar değerlendirilmesine genellikle mesafeli yaklaşıldığı bilinmektedir. Halbuki her yapı analizi yeni yapılacak araştırmaların temel noktası olduğu için yeni yapılacak araştırma daha önceki araştırmaların üzerine bina edilmek zorundadır.

Türkçenin eklemeli bir dil oluşu kelimelerin yapısal analizinde bir avantaj gibi gözükse de aslında bazı kelimelerde bu durum dezavantaja dönüşebilir, zira bir kelimenin bazen birden farklı yapısal analizinin yapıldığı durumlar da ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Türkçe için yeni yapı analizlerine açık kapı bırakmak her zaman olası bir durumdur.

Eski Türkçe *ulug* kelimesinin yapısal analizinin tekrar değerlendirilmesinin ve farklı bir bakış açısıyla meseleye yaklaşılmasının yararlı olabileceğini düşündük. 90 sene önce Bang tarafından *ulug*'un yapısı hakkında ortaya konan tespit neredeyse bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmiş gibidir. Bang'a göre kelimenin aslı **ullug* olup /l/'nin düşmesiyle *ulug* meydana gelmiştir: **ullug* > *ulug*. Kelimenin kökü *ul* 'temel, esas' Eski Türkçede tanıklanmıştır (1930: 22-23). Bang'ın görüşü daha sonra Zajaczkowski (1932: 31-33), Räsänen (1949: 139, dip. 1; 1969: 513a), Brockelmann (1954: 66), Doerfer (1965: 117-118), Sevortyan vd. (1974: 593-594), Erdal (1991: 26, 139 ve 2004: 112) ve Stachowski (1993b: 123) tarafından da kabul edilmiştir.¹

Clauson, kelimenin bir kök olabileceğini, bu nedenle {+IXg} ile türetilen bir gövde olamayacağını söylemiştir (1972: 136b). Hamilton da Bang'ın önerisini mantıklı bulur. Ayrıca *ula-* gövdesinden yeni türetmelerin olduğunu iddia etmiştir. Mesela, Türkçe çokluk eki {+1Ar}'ın *ula-*'nın geniş zaman ekli biçimine dayandığını (< **ula-r*) ya da isimden fiil yapan {+1A-} ekinin *ula-* kaynaklı olabileceğini düşünmüştür, yani *kaganla-* < **kagan ula-* gibi (1998 [1971]: 81-83). Kaçalın, eserinin sözlükçük bölümünde *ulu*'nun 'büyük' *ul* kökünden isimden isim yapan {+(X)g} ekiyle türetildiğini ileri sürmüştür (2017: 820b). Tietze, *ulu* 'yaşça büyük; hatırı sayılır, ileri gelen' maddesinde sadece Clauson'un sözlüğündeki maddeye atıfta bulunmuş, kelimenin yapısı hakkında bir açıklama yapmamıştır (2019: 327-328). Stachowski, etimolojik sözlüğündeki *ulu* 'büyük, kocaman' maddesinde daha önce kabul ettiği **ullug* > *ulug* analizinden vazgeçmiş, *ulug*'un Ortak Türkçe² tanıklanmamış isim kökü **ul* veya fiil kökü **ul-*'a dayandığını belirtip bu tanıklanmayan kökten Orta Türkçedeki *ul-al-* 'büyüme', Tatarcanın ve Türkiye Türkçesinin ağızlarındaki *ula-* 'büyüme' tanığından bahsetmiştir (2019: 336b).

Ulug'un yapısını **ullug* > *ulug* şeklinde izah eden analiz için Doerfer, "hiç de fena olmayan bir tespit" değerlendirmesinde bulunmuştur (1965: 118). Aslında bu tespit kelimenin yapısı hakkında şimdiye değin fikir süren araştırmacıların genel kanaatini ifade etmektedir. Ancak Eski Türkçe *ul* 'temel, esas' (Clauson 1972: 124a) isim kökünden ya da Erdal'ın kelimeye verdiği 'temel, ayak tabanı' (1991: 26) anlamından 'büyük, yüce' gibi bir anlamın nasıl ortaya çıktığı meselesinin pek açık olmadığı da aşikârdır. Bu

¹ İlk Türkçe *ulug*'un da bulunduğu kelime ailesini Nostratik teorinin yardımıyla tespit eden bir çalışma için bk. Kapranov 2018: 68-80. Makalede kelimenin yapısını Türkçe içerisinde ele aldığım için bu tür tespitleri çalışmama dâhil etmedim.

² Stachowski, sözlüğündeki Türkiye Türkçesine ait kelimelerin rekonstrüksiyonunu İlk Türkçede (Urtürkisch) değil, Ortak Türkçede (Gemeintürkisch) yapar. Ona göre, Ortak Türkçe Proto-Bulgar ayırımından sonraki V. ve VIII. asırlara tekabül etmektedir (2019: 7).

nedenle olsa gerek, Altay dillerinin köken sözlüğünde *ul* ve *ulug* arasındaki anlamsal ilişki zayıf olarak yorumlanmıştır (Starostin vd. 2013: 1494).

Kanaatimizce *ulug* sözü şimdiye değin sadece ‘eklemek, bağlamak’ anlamında bilinen *ula-* fiilinden $\{-X\}g$ ekiyle türetilmiş olmalıdır. Bazı kelimeler ilk bakışta şekilce ve anlamca farklı gibi görünmesine rağmen bu kelimelerin kökenlerinin aynı olmasına rastlamak mümkündür. Bu tür kelimelere Reşit Rahmeti Arat *ödüncleme* derken, talebesi Osman Nedim Tuna *başkalaşmış kelime* adını vermiştir (1984: 150-155). Tuna’nın Türkçe literatüre soktuğu *başkalaşma* kavramını daha sonra Azerbaycan dilciliğinden etkilenen Kara da kullanmış ve *ayrı düşmüş kelime* olarak adlandırdığı pek çok kelimeyi incelemiştir (2004). Azerbaycan dilciliğinde uzun zamandan beri kullanılan *fono-semantik farklılaşma* terimi ile aynı kökten gelen fakat zaman içinde ses ve anlam bakımından ayrı kelimeye dönüşen sözcüklerin geçirdiği süreç kastedilir. Tuna’nın, Kara’nın veya Azerbaycan dilciliğinin bahsettiği olay *sözlükbirimleşme*’den (lexicalization) başka bir şey değildir.

Sözlükbirimleşme, aslında kavramsallaşmadır, zira kavramlar *sözlükbirim* (lexical) şekline girince artık yeni bir sözlükbirim halini almış, yani yeni birer kelime olmuştur. Bu süreçte beklenmeyen ses, şekil ve anlam değişimleri yaşanmıştır (Bakken 2006: 106-108). Kelimelerin yapısını analiz ederken işte bu beklenmeyen ses, şekil ve anlam değişimlerini veya farklılaşmalarını tespit etme işi etimoloji araştırmacısının asli işi olur. Ancak sözlükbirimleşme sürecinin artzamanlı takibi, yani sözlükbirimi Eski Türkçede izleme işi pek kolay değildir, zira bunun için yazılı belgenin olmadığı dönemlere girip tahminde bulunulması kaçınılmaz gibidir. Eski Türkçe kelimelerin yapısal analizleri için bugünkü ve tarihî Türk dillerindeki tanıklar her zaman bu tahminlerin doğrulanmasında önemli bir destek sağlar.

Açıklamalara başlamadan önce $\{-X\}g$ eki üzerinde kısaca durmak yararlı olabilir, zira *ulug*’un sözlükbirimleşmesinde ekin dikkate değer bir rolü olmuştur.

Eski Türkçe araştırmalarında *dominant* ‘baskınlık’ terimini ilk kez kullanan Clauson olmuştur. Clauson, ünlü ile biten gövdeye baskın ek geldiğinde ekin ünlüsünün (yardımcı) kelimenin sonundaki ünlüyü değiştirdiğini söylemiştir, mesela *tarmut* < *tarmat* (1972: XXXIX). Daha sonra *dominant suffix* ‘baskın ek’ terimi Erdal 1979’da sistemli olarak kullanılmış, yine *Old Turkic Word Formation*’da (1991) terim bütün eklerde incelenmiştir. Ayrıca bk. Erdal 2004: 128.

$\{-X\}g$ ve $\{-O\}k$ eklerinin Eski Türkçede her zaman baskın ek olup olmadığı meselesi şüphelidir. Erdal, iki ekin de kesinlikle Eski Türkçede baskın ek olmadığını düşünmektedir (1991: 213, 255). Ancak $\{-X\}g$ ve $\{-O\}k$ eklerinin bazen baskın ek olduğunu gösteren bazı deliller bulunmaktadır.

Mesela, *ülüg* ‘pay’ kelimesi bunlardan biridir. Clauson, kelimeyi *üle-* fiilinden getirmiştir (1972: 142b). Erdal, $\{-X\}g$ ekinin baskın ek olmadığını düşündüğü için *ülüg*’ün *üle-* ‘pay etmek’ ile açık anlam ilişkisine rağmen kelimeyi *ülüg* < *ül+lüg şeklinde izah etmiştir (1991: 213). Diğer bir örnek *tilik* ‘dilek’ sözüdür. Eski Türkçede *tilek*’in yanında *tilik* de kullanılmıştır. Clauson’da *tilik* yoktur, ama *tilek* vardır (1972: 498a). Erdal, $\{-O\}k$ ekini de baskın ek olarak kabul etmediği için *tilik*’i tanıklanmamış **tili-* fiilinden getirmiştir. Ona göre, **tili-* veya **tilX-*’nin ikinci hecesindeki ünlü ya erimiş ya da benzeşmeyle /i/ olmuştur (1991: 247-248). Bir diğer örnek de *yastuk* ‘yastık’ sözüdür. Clauson, sözü *yasta-* ‘yaslanmak’ fiilinden getirir (1972: 974a). Erdal, kelimenin *yastuk* veya *yastok* olabileceğini düşünür, $\{-O\}k$ ekini baskın ek kabul etmediği için kelimenin *yasta-* ile yapısal ilişkisini karışık bulur (1991: 255-256).

Yakutçada Eski Türkçe {-(X)g} eki baskın ek olarak görülmektedir, mesela *irdī* < *ird-ī* 'araştırma', krş. Eski Türkçe *irtē-* 'aramak', vs. (Károly 2009: 350). Aynı şekilde bugün Kırgızcada ve Oyratçada da {-(X)g} eki Eski Türkçeden farklı olarak baskın ek vasfı kazanmıştır, mesela Kırgızca *sınoo* 'sınav' < *sına-g; Oyratça *suru* 'soru' < *sorū < *sorua < *soru-g, vs. Bu durumu belki başka Türk dillerinde de görmek mümkündür. Demek ki {-(X)g} eki Türkçede her zaman baskın ek olamama vasfında değildir.

Yukarıdaki Eski Türkçe tanıklarda *ülüg*'ün *üle-*, *tilik*'in *tile-* ve *yastuk*'un *yasta-* fiilinin nesnesi olduğu kolaylıkla fark edilmektedir. Bu nedenle {-(X)g} ve {-(O)k} eklerinin bazı örneklerde baskın ek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Şimdi {-(X)g} ekinin geldiği *ula-* gövdesine geçebiliriz. Clauson, *ula-* 'kırılan bir şeyi tamir etmek, bir şeyi eklemek, bir şeyi bir şeye katmak' fiilinin yapısı hakkında bir şey söylemez (1972: 126b). Erdal, isimleri fiilleştiren {+A-} ekinden bahsederken (1991: 418-429) *ula-*'ya değinmez. Bizde Hamilton (1998 [1971]: 81) gibi *ula-*'nın *ul'*dan {+A-} ile türetildiğini düşünüyoruz.

Eski Türkçe sözlükler, *ul* 'kök, temel, esas, asıl' anlamıyla kelimenin ilk olarak İslami dönem eserlerinde görüldüğünü kaydetmiştir (Clauson 1972: 124a; Nasilov vd. 2016: 644b³). Ancak Eski Uygurcada *ul* ve *uul* şeklindeki köke bazı metinlerde (Kara-Zieme 1976: 19 [31], 24 [32]; Wilkens 2016/I: 453 [226], 6175 [546]) tesadüf ediliyor. Kelime ayrıca Moğolcada *ula* 'ayak veya ayakkabı tabanı' olarak bulunmaktadır (Nugteren 2011: 531). Kaşgarî, *ul'*a 'taban, dip' (= Arapça *uss*) anlamı vermiş ve *tam ulı* 'duvar dibi, tabanı' örneğini zikretmiştir (Dankoff-Kelly 1982: 36 [96]). *Kutadgu Bilig*'te *ul* hem kendi başına hem de *ul tüp* ikilemesiyle beraber 'temel, esas' anlamıyla kullanılmıştır (Arat 1947: 506 [65], 4156 [418], vs.). Eski Uygurca metinlerde *ulsuz tüpsüz* 'sonsuz₂, sınırsız₂, ebedî₂' ikilemesinde (Altun Yaruk, 450/11 [Kaya 1994: 254]) *ul'*a rastlanıyor. Muhtemelen *ulsuz*'un 'ebedî' anlamı *anlamçevirisi* (übertragene Bedeutung) yoluyla ortaya çıkmıştır.

Orta Türkçe döneminde *ul* unutulmamıştır. Altın Orda sahasında yazılan Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde *ul* 'ayak tabanı' geçer (İbatov 1974: 221). *Tarama Sözlüğü*'ndeki *ol* (II) 'temel' maddesi Clauson'un da belirttiği üzere Eski Türkçe *ul'*un bakiyesi olmalıdır (2959). Bugünkü bazı Türk dillerinde *ul* yaşamaktadır. Krş. Yeni Uygurca *ul* '1. temel, taban; 2. somun ekmeğinin pişmiş alt tarafı' (Schwarz 1992: 587b-588a).

Eski Türkçede *ul'*dan türeyen bir de *uldañ~ulduñ* (< *ul+duñ*) 'ayakkabı tabanı' vardır (Clauson 1972: 131b; Erdal 1991: 156; Nasilov vd. 2016: 646a). Bugün Yeni Uygurcada, Kumukçada ve Tuvacada da kelimenin yaşadığı görülüyor: *ultañ* '1. ayakkabı tabanı; 2. jant' (Schwarz 1992: 588b); *ultañ* 'ayak tabanı' (Bammatov 1969: 332a); *ulduñ* (I) 'taban, alt' (Tenişev 1968: 439).

*ul'*dan türeyen *ula-* fiili, farklı anlam evreleri geçirmiş olmalıdır. Eski Türkçede *ul'*un anlamı 'dip, kök, esas, temel' olup {+A-} ekiyle oluşan *ula-* fiili geçişlilik özelliğine sahip şu anlamları kazanmıştır: 'birleştirmek, bir araya getirmek' → 'eklemek, bağlamak' → 'aktarmak, nakletmek' → 'çoğaltmak, arttırmak, büyütme'. Eski Türkçe döneminden

³³ Nasilov vd. 2016, aslında aynı adla daha önce basılan sözlüğün Uluslararası Türk Akademisi (TWESCO) tarafından neşredilen ikinci baskısıdır. Sözlüğün ikinci baskısında hazırlayanların adı dışında değişen pek fazla bir şey gözükmemektedir. İlk baskıda hazırlayan üç kişinin adı bu baskıda çıkartılmıştır. İlk baskı için bk. Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.

itibaren *ula-*'dan yeni gövdeler türetilmiş, böylece *ul* veya *ula-* kaynaklı kelime ailesi meydana gelmiştir. Bunlara da kısaca değinmek faydalı olabilir.

Yukarıda bahsedilen 'eklemek, bağlamak' ve 'aktarmak, nakletmek' anlamından *ulag* türetilmiştir. Kelime $\{-(X)g\}$ ekiyle oluşturulmuştur. Görüldüğü üzere $\{-(X)g\}$ eki bu türetmede baskın ek olarak vazife görmemiştir. Clauson, kökenleri aynı olmasına rağmen iki tane *ulag* zikretmiştir: *ulag (I)* 'ek, bağlantı' ve *ulag (II)* 'ulag atı, postacı atı' (1972: 136a). Clauson'un teknik terim olarak gösterdiği *ulag (II)* Türkçenin Arapça, Çince, Tibetçe, Balkan dilleri, Kafkas dilleri gibi pek çok dile armağan ettiği bir kültür kelimesi olmuştur (Doerfer 1965: 102-107).⁴ Eski Uygurcada *ulag*'ın 'sıra, dizi' anlamına *ulag sapıg* 'sonsuz döngü, zincir' ikilemesinde rastlanır (Erdal 1991: 200, 212-213). Anadolu sahasında 'haberci' anlamındaki *ulaq* (< ula-q) kelimesi de Eski Türkçe *ulag*'ın bir varyantı olmalıdır (Stachowski 2019: 336b). Ayrıca, Anadolu ağızları ve Türkiye Türkçesinde *ulag*'ın türevleri şu anlamlarda görülmektedir: *ulag* 'aracı'; *ulax~ulaq* '1. el altında bulunan kişi, yardımcı; 2. postacı, haberci; 3. ek, yama, ekli, eklentili; 4. ip, bağ, vs.' (DS: 4031b-4032a, 4783b-4784a; 2019: 325-326).⁵

Eski Türkçede *ula-* gövdesinden $\{-(X)m\}$ eki ile türetilen *ulam* 'daimî, sürekli' ve *ulamsız* 'süreksiz' (< ula+m+sız) türemeleri de vardır (Clauson 1972: 146a; Erdal 1991: 295). Eski Türkiye Türkçesinde *ulam ulam* 'sıra sıra, arka arkaya' şeklinde yaşamıştır (TS: 3939). Rabgūzī'nin *Kıyasü'l-Enbiya*'sında *ulam* sözünün 'aktarılan söz, rivayet' gibi bir anlamda olduğu görülüyor. (Boeschoten-O'kane 2015: f 39v/19 [72]). *ulam*'ın bu anlamı fiil kökünün 'aktarmak, nakletmek' anlamını açıkça gösterir. Diğer taraftan, *Codex Cumanicus*'ta *ulam* '+dAn vasıtasıyla' anlamında bir edat olmuştur (Grønbech 1942: 265). Edatın bu anlamı kazanmasında *ula-*'nın 'birleştirmek, bir araya getirmek, eklemek, bağlamak' anlamı etkili olmuştur. *Kutadgu Bilig* dizininde *ulam*'a verilen 'saygı' anlamının yanlış olduğunu daha önce Tezcan göstermiştir. Tezcan, eserdeki *ulam*'ların 'sürekli' anlamında olduğunu söylemiş, ama 293, 3273 ve 3714. beyitlerdeki *ulam*'ların bu anlamda olamayacağını ve kelimenin başka bir anlamı olabileceğini söylemiştir (1981: 67-68). Belki de *Kutadgu Bilig*'in 293, 3273 ve 3714. beyitlerindeki *ulam*'lar *Codex Cumanicus*'taki gibi 'vasıtasıyla' anlamındadır. Ayrıca Anadolu ağızlarında *ulam* 'yükleni, angarya' (DS: 4032) kelimesinin hayatta kalabildiğini de söylemeliyiz.

Bugün Türkiye Türkçesinde Moğolcadan geri ödünçleme olarak yaşayan *ulus* da aslında *ula-* gövdesine dayanmaktadır. Kelimenin Türk dil tarihindeki alışveriş hikâyesi için bk. Doerfer 1963: 175-175. Eski Türkçede, *ulus* 'ülke, şehir, köy' gibi anlamlarda kullanılmış olup politik bir anlam içermez (Clauson 1972: 152b-153a). Clauson, kelimenin kökeni veya yapısı hakkında bir şey söylemezken, Erdal ise Tezcan'a dayanarak⁶ kelimenin *ula-* kaynaklı olabileceğine ihtimal verir (1991: 262, 267).

ulus'un *ula-* kaynaklı olabileceği ile ilgili bazı gerekçeler sunulabilir. Eski Türkçe neşirlerde *ulus*'a şimdiye kadar 'ülke, şehir, köy' gibi anlamlar verilmiştir. Bunlardan 'ülke' anlamına bilhassa Uygurca metinlerde tesadüf edilir. Kaşgarî, sözlüğünde *ulus*'un sadece iki anlamını zikreder. Çigillerin *ulus*'u 'köy [= Arapça *qarya*]' ve Arguların 'şehir [=

⁴ Sinor'un *ulag*'ı tanıklanmamış Ugorca *lag kökenli göstermesi (1965: 312-315) tatmin edici değildir. Kendisinin de belirttiği üzere *ulag* 'civilization word' özelliğindedir. Sinor, "farklı etkenlerden" dolayı kelimenin kökenini Türkçe dışında aramaya çalışmıştır. Hamilton, Sinor'un önerisini mantıklı delillerle çürütmüştür (1998: 82-83).

⁵ Tietze, *ula otu* 'atkuyruğu' tamlamasındaki *ula*'nın Yunanca *ovga* olduğunu iddia etmektedir (2019: 325), ancak Yunanca *ovga*'nın *ula* ile seslik bir ilişkisinin olmadığı ilk bakışta anlaşılıyor. Muhtemelen *ulag*'taki /g/'nin erimesiyle *ula* oluşmuştur.

⁶ Erdal, bu tespitin Tezcan'ın hangi eserinde yer aldığını zikretmiyor, muhtemelen sözlü bilgi olmalıdır.

Arapça *balda*] anlamında bildiğini söyler (Dankoff-Kelly 1982: 43 [105]). Eski Türkçe metinlerdeki *uluş* için 'ülke' anlamını vermek yanlış anlaşılmaya neden olabilir, zira *ülke* kelimesi bugün coğrafi anlam yanında siyasi çağrışımında da bulunabiliyor. Bu nedenle, Eski Türkçede *uluş*'un ilk başta yer gösteren coğrafi bir kavram olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır. Buna göre, *ula-* fiil gövdesinin 'birleştirmek, bir araya getirmek' gibi bir anlamından hareketle *uluş*'un başlangıçta '*birleşme, *toplanma' anlamına geldiği, 'ülke, şehir, köy' gibi anlamları zaman içinde kazandığı tahmin edilebilir. Ayrıca, *ula-*'nın kökü olan *ul'*un 'temel, esas' *uluş* ile ilişkisi için krş. Arapça *madan* 'bir şeyin temelini atmak, kurmak' → *madānī* 'temeli atılan şey, şehir'.

Farklı bir görüş olarak şu da düşünülebilir: Eski Türkçe {- (X)ş} eki yer kavramları (nomen loci) yapmaya pek müsait bir ek gibi gözüküyor, ama bunun istisnaları da yok değil. Mesela, *alış* (< al-ış) 'suyun alındığı yer, oluk' (Clauson 1972: 152a-b), vs. Üstelik {- (X)ş} ekinin bugünkü bazı Türk dillerinde doğrudan yer kavramı gösteren sözcükler ürettiği de görülmektedir. Krş. Kırgızca *qonus* 'İnsanların konduğu yer, konut' < qon-uş, *batış* 'güneşin battığı yer, batı' < bat-ış, vs. Buna dayanarak, belki de *ula-*'nın 'birleşmek, toplanmak' anlamından hareketle *uluş* 'birleşilen yer, toplanılan yer', yani 'ülke, şehir, köy' olarak ortaya çıktığını tahmin etmek mümkün olabilir. Son olarak, *uluş*'taki gövdeyi oluşturan {- (X)ş} ekinin baskın bir ek olduğunu (Erdal 1991: 262), gövdenin sonundaki /a/'yı /u/'ya değiştirdiğini belirtmeliyim.

Eski Türkçe *uluş* ile ilgili olan ve 'millet, halk' anlamına gelen Kazakça *ult* ile Kırgızca *ulut* ilginç örneklerdir. Eren'e göre, Kırgızca *ulut* Moğolcadan alıntıdır (1999: 422a). Moğol dillerinde *ulut* şeklinde bir kelimeye rastlanmaz. Buryatçanın ağızlarında 'halk, ulus' anlamına gelen *ullat* ve *ulat'*a rastlansa da Moğol dillerinde *ulus* kelimesinin hâkim olduğu görülmektedir (Poppe 1987: 122).⁷ Diğer taraftan Kırgızcadaki *ulus* alıntısı (yeniden ödünçleme) zaten mevcuttur. Acaba Kırgızcadaki *ulut* Eski Türkçenin ağızlarından bir kalıntı olabilir mi? Eski Türkçede {- (U)t} eki baskın bir ek (Erdal 1991: 309) olduğu için 'birleştirmek' anlamına gelen **ula-* fiilinden *ulut* 'topluluk, halk, millet' gibi bir kelimeyi oluşturduğu düşünülebilir.

Son olarak, *ulun'*a değineyim. Erdal, *ulun'*un 'değnek, çubuk, ok' {- (X)n} eki ile *ula-* fiilinden türedildiğini düşünmektedir (1991: 300). Clauson ise, kelimenin yapısı hakkında herhangi bir fikir ileri sürmemiştir (1972: 147b). Anadolu ağızlarındaki *uluş*'un '1. buğday, arpa kökü; 2. tahılın ana sapı çevresinde oluşan kardeş sapsar' (DS: 4035a), *ula-* ile anlamsal ilişkisi açıktır. Kelime Orta Türkçede *ulun* ve *uluş* olmak üzere iki biçimde var olmuştur.

Eski Türkçede *ula-* ve *ulat-* (< ula-t-) 'katmak' gövdelerindeki ünlü zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşan *ulayu* (< ula-y-u) ve *ulati* (< ula-t-ı) edatlarını da (Clauson 1972: 134a-b, 154b-155a; Hamilton 1998 [1971]: 81-83; Erdal 1991: 798) unutmamak lazım. Runik harfli metinlerde *ulati*⁸, Eski Uygurcada ise *ulayu* görülmez (Erdal 2004: 384, 402-403). Aslında ikisinin de anlamı aynıdır.⁹ Buna göre, iki edat da Eski Türkçede 've ayrıca, ve diğer, önceden söylenilenlere ilave olarak' anlamıyla bağlayıcılık vazifesi görmüştür.

⁷ Mongolist meslektaşım H. Nugteren de Kırgızcadaki *ulut'*un Moğolca olamayacağını bana sözlü olarak ifade etmiştir.

⁸ Şimdilik sadece Eski Uygurcada görülen *ulati* hakkında Moerloose'nin çalışması oldukça değerlidir. Çalışmada, tercüme metinlerde *ulati*'nin geçtiği yerler asıllarındaki karşılıkları ile beraber değerlendirilip kelimenin işleviyle anlamı detaylı olarak incelenmiştir (1986: 123-133).

⁹ Özçelik, *ulayu* ve *başlayı ulayu*'nun yazıtlarda 'bütün' anlamında olduğunu, *Tarama Sözlüğü*'ndeki tanığın doğru anlamının 'birlikte' olabileceğini iddia etmiştir (2004: 71-78).

Eski Türkçede *ula-* fiil kökünden, dönüşlü gövde *ulan-* ‘bağlanmak, eklenmek, kaynaklanmak’ (Clauson 1972: 148b-149a; Erdal 1991: 623), edilgen gövde *ulal-* ‘eklenilmek, aktarılmak’ (Clauson 1972: 145b; Erdal 1991: 681)¹⁰, işteş gövde *ulaş-* ‘birleşmek, birbirine bağlanmak, ardı sıra gitmek’ (Clauson 1972: 154a; Erdal 1991: 571-572) ve ettirgen gövde *ulat-* ‘bir şeyi bir şeye bağlamak’ (Clauson 1972: 132b; Erdal 1991: 791) türetilmiştir. Bu fiil gövdeleri, *ula-*’nın ‘birleştirmek, bir araya getirmek’ → ‘eklemek, bağlamak’ → ‘aktarmak, nakletmek’ gibi anlamlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Ancak Orta Türkçe kaynaklarda ‘büyüme’ anlamına gelen *ulal-* gövdesine de rastlanmaktadır. Clauson, *ulal-* ‘büyüme’ tanığının kesinlikle *ulug* ile ilgili olabileceğini, ama kelimenin yapısının açıklanamayacağını ifade etmiştir (1972: 145b). Tietze de Clauson ile aynı fikirdedir, ama o *ulal-*’ın *ulug*’a {+Al-} ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söyler (2019: 326). Tietze’nin *ulal-* için önerdiği /g/ erimesi, yani *ulug+a-l- > *ulgal- > ulal-* kabul edilemez, zira Çağatayca için söylersek Çağataycada hem *ulal-* hem de *ulga-* (< *ulg+a-* < *ulug+a-*) mevcuttur (Radloff 1893: 1683; Atalay 1970: 111-112). Aynı durum, Eski Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Krş. *ulula-* ~ *ululan-* ~ *ululat-* (TS: 3951-3954).

TS’de *ulal-*, *ulalt-* ve *ulan-* kaydedilmiştir: *ulal-* ‘1. büyüme, yetişme, yaşlanmak; 2. artmak, çoğalmak’; *ulalt-* ‘büyütmek, yetiştirmek, yükseltmek, çoğaltmak’; *ulan-* (II) ‘büyüklük taslamak’ (3935-3940). TS’deki örneklere ek olarak iki tanığı daha zikretmek yararlı olabilir. XIII. asırda yazılan ve karışık dilli bir eser lan *Behçetü’l-Hadâyik fi Mev’izeti’l-Halâyik*’ta *ulal-* ‘büyüme’ anlamındadır (Somuncu 2018: 231b/10 [369], vs.). Aynı şekilde, *Dede Korkut*’un yeni bulunan yazmasında da *ulal-* ‘büyüme, yücelme’ tanıklanmıştır (3/12 [Azmun 2019: 27]). Eski Türkiye Türkçesindeki *ulal-* ‘büyüme’ ve *ulalt-* ‘büyütmek’ hakkındaki diğer ilave tanıklar için bk. Tietze 2019: 326.

Hakasçada hem *ulug* ‘büyük’ hem de aynı anlama gelen *ulay* vardır (Subrakova 2006: 722a, 725a-b). Sibiryaya gurubu Türk dillerinden Hakasça, Şorca ve Tuvacada nadiren, ama Altaycada daha yaygın görülen fiilden isim yapan bir {-l(y)} ekinden bahsediliyor (Kara 2005: 349-350). Buna göre, Hakasçadaki *ulay*’ın Eski Türkçedeki ‘çoğaltmak, arttırmak, büyütmek’ anlamındaki **ula-* fiil kökünden geldiği düşünülebilir.

Eski Türkçe *ulug*’un bugünkü Türk dillerinde yaşayan bakiyelerine bakıldığında farklı şekillerle karşılaşıyor: *ulu* (Türkiye Türkçesi Azerbaycan dili, Altayca), *ulı* (Kazakça, Türkmence), *ülı* (Tatarca), *ulü* (Kırgızca, Yakutça), *uluğ* (Özbekçe, Uygurca), vs. Birbirleriyle aynı aileye mensup olmayan Türk dillerinde aynı şekillerin, ama aynı aileye mensup olan dillerde ise farklı şekillerin oluşu düşündürücüdür. Bu farklılığa ve karışıklığa rağmen, Kazakça, Türkmence ve Tatarcadaki *ulı* hakkında bir tahminde bulunulabilir. Eski Türkçedeki hece sonunda yer alan /g/’ler Türk dillerinde farklı seslik olayları tetiklemiştir. Bu seslik gelişmelerden biri de /g/’nin kendisinden önceki ünlüyü daraltmasıdır. Buradan hareketle, Kazakça, Türkmence ve Tatarcadaki *ulı*, Eski Türkçe **ulag*’ın bakiyesi olabilir: **ulag > *ulıg > *ulı > ulı*. Eğer bu diller *ulug*’un bakiyesini yaşatsaydı, muhtemelen /g/ ünsüzünün ya uzun ünlü /ü/ ya da kısa ünlü /u/ şeklinde seslik bir iz bırakması gerekecekti. Bu şekilde iz bıraktığı Türk dilleri zaten bilinmektedir. Burada *ulu*’lu şekilleri yaşatan diğer Türk dillerinde neden aynı seslik gelişme yaşanmadığı gibi bir soru akla gelebilir. Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Türk dillerinin tarih içinde geçirdiği seslik evreler farklıdır. Diğer taraftan, *ulı* şeklini yaşatan Türk dilleri belki de Eski Türkçedeki tanıklanmamış **ulag*’ı yaşatabilmiş veya ondan izleri koruyabilmiştir.

¹⁰ Eski Uygurcada *ulalış-* (< *ula-l-ış-*) tekörnek (hapax legomenon) olarak geçiyor (Erdal 1991: 572).

Yukarıda gösterilen *ulag 'büyük' kalıntısının şimdiye kadar Eski Türkçenin yazı dilinde tespit edilmemiş olması onun varlığına gölge düşürmez, zira Eski Türkçenin ağızlarındaki söz varlığı hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Diğer taraftan, Eski Türkçede *ulag* farklı anlamda zaten mevcuttu. Eş seslilik ve eş yazıllık oluşturacak bir ikiliğe ve karışıklığa Eski Türkçenin dil sisteminin izin vermemiş olduğu da tahmin edilebilir.

Bang, Karaçay-Balkar Türkçesi, Kumukça ve Karaimcedeki *ullu~ullux* tanıklarına (Siemieniec-Golaś 2000: 140) dayanarak *ul+lug analizini yapmıştı. Bang, *élig* 'hükümdar' sözünü de *ulug* gibi açıklamış ve kelimenin *él+lig olduğunu düşünmüştür (1930: 22-23). Bu nedenle, /l/'deki ünsüz tekleşmesi üzerinde biraz durmak gerekiyor.

Erdal, Eski Türkçede /l/'nin tekleştiği bazı örnekleri sıralamıştır (1991: 139; 2004: 112): *beçelig* < beçel+lig, *élen-* < él+le-n, *élig* < él+lig, *könülüg* < köñül+lüg, *olar* < *ol+lar, *quluq* < qul+luq, *talán-* < *talú+la-n-, *tugılıg* < tugıl+lıg, *tükelig* < tükel+lig, *ulug* < *ul+lug, *yéleyü* < yel+le-yü. Ancak bunların bazıları şüphelidir. Mesela, *könülüg*, *beçelig*, *quluq*, *tükelig* ve *tugılıg*'daki tek /l/'ler muhtemelen fonolojik bir mesele değil, imlayla ilgili bir mesele olmalıdır, zira Runik harfli metinlerden itibaren çift ünsüzlü kelimelerin tasarrufla gidilerek tek ünsüzle yazıldığı bilinmektedir (Tekin 2016: 43-44).

Diğer taraftan, *élen-* (Erdal 1991: 599) ve *yéleyü*'nün (Erdal 1991: 408) isimden fiil yapan {+A-} ile türetilmiş olması da olasılık dâhilindedir. Üstelik yazıtlarda zaten *éll-* vardır. Belki de Eski Türkçede *éll-* (< él+le-) ve *éle-* (< él+e-) olmak üzere anlamca aynı (?) iki ayrı fiil mevcuttu. Bunlar dışında *élig* ve *ulug* tartışmaya açık gibi gözüküyor, *ulug* zaten makalede ele alındı, *élig* üzerinde de kısaca durulabilir.

Clauson da *élig* konusunda Bang'a katılır, hatta sözlüğünde kelimeyi madde başında *éllig* şeklinde gösterir (1972: 141b). Doerfer de aynı fikirdedir (1965: 210-213). Tarihî dönem metinlerinde *élig* sözü hiçbir zaman *éllig şeklinde yazılmamıştır. Clauson, *éllig'in sadece kuzey merkez dilleri olan Kırgızca ve Kazakçada yaşadığını söyleyip *eldü* ile *eldik*'i zikretmiştir.

Kırgızca ve Kazakçada /ll/ > /ld/ ünsüz benzeşmesi bilinmektedir ve bu benzeşme {+lXg} ekinde bilhassa kendini belli eder, mesela *celdüü* 'yelli, rüzgârlı' < *yél+lüg, vs. Bu seslik olay Kırgızca ve Kazakça için neredeyse istisnasız bir kuraldır. Bu nedenle, Eski Türkçe *ulug*'un Kırgızcada *uluu* şeklinde değil, *ulduu şeklinde yaşaması teorik olarak beklenirdi. Aynı durum *éllig için de geçerlidir, ama onun Kırgızcadaki durumu biraz daha karışıktır.

Kırgızcada *eldüü* kelimesi 'meskün, yerleşmiş' (Yudahin 1985/II: 447b) anlamındadır. Bu kelimenin Ortak Türkçedeki karşılığı *ellüg olmalıdır, ancak Türk dili tarihinde böyle bir kelimeye rastlanmaz. {+lXg} ekinin Eski Türkçede düzlük-yuvarlık uyumuna tabi olduğu (Erdal 1991: 139) malumdur. Eğer ikisi arasında denklik olsaydı teorik olarak Kırgızcada *eldii gibi bir kelime beklenirdi.

Gerçi anlam bakımından olmasa da seslik bakımdan uyan Kırgızcada *eldik* diye bir kelime mevcuttur. Yudahin, iki tane *eldik* zikretmektedir: *eldik* (I) 'halk, millet' ve *eldik* (II) 'barış, uzlaş, demokrat' (1985/II: 447b). Bunlardan *eldik* (II)'in yine Kırgızcada yaşayan *elde-* 'uzlaşmak' fiiline dayandığı ve Eski Türkçeden farklı olarak baskın ek kimliği kazanan {-(O)k} ile teşkil edildiği belli oluyor.

Kırgızcadaki *elde-*'nin Eski Türkçedeki karşılığı meselesi ise sorunludur. Clauson, yazıtlarda geçen *éll-* ile birleştirmek istemiş ve fiile 'antlaşmak, mutabakata varmak' anlamını vermiştir (1972: 126b). Onun Kırgızcada verdiği denklik ile yazıttaki yer için

verdiği anlam yanlıştır, zira kağanlık yazıtlarında *elle-* fiili açıkça ‘devlet kurmak’ anlamındadır. Erdal (1991: 437) da fiile bu anlamı vermiştir. Kırgızca *elde-*’nin Eski Türkçedeki karşılığı yanılmıyorsa şimdiye kadar tanıklanmayan ‘mutabakata varmak’ anlamındaki **elle-* (< el+le-) olmalıdır. Kelimenin işteş çatısı Eski Türkçede mevcuttur: *elleş-* ‘antlaşmak’ < el+le-ş-. Clauson, sözlüğünde *Kutadgu Bilig*’ten tanıkladığı *elleş-*’i kaydetmiştir (1972: 153b). Erdal 1991’de *elleş-* bulunmaz. Fiil kapalı /é/’li okunamaz, çünkü fiil *elig*’in ‘el’ kısalan biçimi olan *el*’e dayanmaktadır. Sonuç olarak, Kırgızcadaki *eldik* (II)’in Eski Türkçe **ellik* < el+le-k kelimesine dayandığı tahmin edilebilir. Bu denklik anlam ve seslik bakımından uygun gözükmemektedir. Kırgızcadaki *eldik* (I) ‘halk, millet’ ise muhtemelen **ellig*’e değil başka bir gövdeye dayanıyor olmalıdır. Bu konuyu başka bir makalemde daha ayrıntılı olarak ele alacağım, ama şimdilik kısaca söyleyeceğim şey Kırgızca ‘halk, millet’ anlamındaki *eldik* (I)’in Eski Türkçe **ellig* ‘hükümdar’ ile ilişkisinin izaha muhtaç olduğudur.

Sonuç

Eski Türkçe *ulug* için şimdiye değin ileri sürülen **ul+lug* analizi dikkate değer bir analizdir. Bununla beraber kelimenin *ula-* fiilinden *-(X)g* ekiyle türetilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Eski Türkçede *ula-* (<ul+a-) fiilinin ‘birleştirmek, bir araya getirmek’, ‘eklemek, bağlamak’, ‘aktarmak, nakletmek’, ‘çoğaltmak, arttırmak, büyütme’ gibi çeşitli anlamları vardır. Bu anlamlardan türetilen yeni kelimeler tarih içinde birbirinden ayrışıp yeni sözlükbirim olmuş ve aynı kökten oldukları unutulmuştur. İşte *ula-* ‘çoğaltmak, arttırmak, büyütme’ anlamındaki kökten türeyen *ulug* da bunlardan birisidir. Kelimenin yapısal analizinde bu görüşün dikkatlerden uzak tutulmaması önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

bk. = Bakınız.

dip. = Dipnot.

DS = Derleme Sözlüğü (1993).

krş. = Karşılaştırınız.

TS = Tarama Sözlüğü (1996).

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atalay, Besim (1970). *Abuşka Lugatı ve Çağatay Sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Azmun, Yusuf (2019). *Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması, Soylamalar ve İki Yeni Boy İle Türkmen Sahra Nüshası, Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım*, İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Bakken, Kristin (2006). “Lexicalization”, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Eds. by Keith Brown vd. Elsevier, Oxford: 106-108.
- Bammatov, Zaynal Ziyautdinoviç (1969). *Kumuksko-Russkiy Slovar’ (okolo 13000 Slov)*, Moskva: İzdatel’stvo “Sovjetskaya Entsiklopediya”.
- Bang, Willy (1930). “Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut, Fünfter Brief: Lautliches - allzu Lautliches”, *Ungarische Jahrbücher*, 10: 16-26.
- Boeschoten, Hendrik E. & J. O’kane (2015). *Al-Rabghūzī: the Stories of the Prophets, Qişaş al-Anbiyā’, an Eastern Turkish Version I-II*, Leiden-New York-Köln: Brill.

- Brockelmann, Carl (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden: Brill.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, Robert & James Kelly (1982). *Mahmut el-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luyāt at-Türk) I*, Harvard: Harvard University Press.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit I*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, Gerhard (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit II*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Erdal, Marcel (1979). "Die Morphemfuge im Alttürkischen", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 71: 83-114.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Grønbech, Karl (1942). *Komanisches Wörterbuch: türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Munksgaard.
- Hamilton, James Rusell (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası: Kalyānaṃkara ve Pāpaṃkara*, Çev. Ece Korkut & İsmet Birkan, Ankara: Simurg.
- İbatov, Arsen (1974). *Qutbtıñ "Xusrav va Şirin" Poemasınıñ Sözdigi (XIV Gasır)*, Almaty: Gylym.
- Kaçalin, Mustafa Sinan (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kapranov, Yan V. (2018). "Diachronic Interpretation of Nostratic Etymon *wol[a] Based on Proto-Indo-European *(e)wel- (Gr hw-/ew-) and Proto-Altaiic *ulu (~-o) Forms (According to S. A. Starostin's Version)", *Ministry of Education and Science of Ukraine Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University*, 17: 68-80.
- Kara, Georg & Peter Zieme (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Berliner Turfantexte 7, Berlin: Akademie Verlag.
- Kara, Mehmet (2004). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- Kara, Mehmet (2005). *Hakas Türkçesinde İsim*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Károly, László (2009). "Dominancy in Yakut an Historical Approach", *International Journal of Central Asian Studies*, 13: 343-353.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Moerloose, Eddy (1986). "Uighur Ulatı", *Altorientalische Forschungen*, 13/1: 123-133.

- Nasilov, D. M. vd. (2016). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Astana: "Gılım" Paspası.
- Nugteren, Hans (2011). *Mongolic Phonology and the Qinghai-Gansu Languages*, Utrecht: LOT.
- Özçelik, Sadettin (2004). "Orhun Yazıtlarında Geçen ulayu Kelimesi ve başlayu ulayu ikilemesi Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, 18: 71-78.
- Poppe, Nicholas (1987). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Radloff, Wilhelm (1893). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I*, St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Räsänen, Martti (1949). *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Schwarz, Henry G. (1992). *An Uyghur-English Dictionary*, Washington: Western Washington.
- Sevortyan, Ervand Vladimiroviç vd. (1974). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov I (Obşetyurkskiy i Mectyurkskiy Osnovı na Glasniye)*, Moskva: Institut Yazıkoznaniya.
- Siemieniec-Gołaś, Ewa (2000). *Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sinor, Denis (1965). "Notes on the Equine Terminology of the Altaic Peoples", *Central Asiatic Journal*, 10/3: 307-315.
- Somuncu, Melike (2018). *Behçetü'l-Hadâyık (Karşılaştırmalı Oğuzca Metin, Gramer, Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Kayseri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Stachowski, Marek (1993). *Geschichte des jakutischen Vokalismus*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Stachowski, Marek (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Starostin, Sergei vd. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*, Leiden-Boston: Brill.
- Subrakova, Olga V. (2006). *Hakassko-Russkiy Slovar' (Okolo 22 tis. Slov)*, Novosibirsk: Nauka.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, Ethem Rahimoviç (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar*, Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannıx i Natsional'nıx Slovarey.
- Tezcan, Semih (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 178: 23-78.
- Tietze, Andreas (2019). *Türkiye Türkçesi Lugati VIII (T-V)*, Ed. Nurettin Demir & Emine Yılmaz, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Tuna, Osman Nedim (1984). "Kelimeler Arasında: İge, İzge", *Türk Dili*, 387: 150-155.

- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). 12 Cilt., II. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkins, Jens (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien, Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā I-II-III*, Berliner Turfantexte 37, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1996). 8 Cilt, II. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, Konstantin Kuz'miç (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II*, Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii.
- Zajączkowski, Ananiasz (1932). *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim (przyczynek do morfologii języków tureckich)*, Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademji Umiejętności 15, Kraków.

